

БАЗОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНІ

реферативний огляд

КИЇВ
2017

Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: реферативний огляд / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. – К.: ..., 2017. – ... с.
ISBN

Реферативний огляд відображає основний зміст колективної монографії, підготовленої науковцями, юристами-практиками й експертами неурядових організацій, в якій вперше докладно розкрито зміст, основні елементи та механізми реалізації правосуддя перехідного періоду. Правосуддя перехідного періоду розглянуто в контексті одночасної трансформації українського суспільства від авторитарного минулого до демократичної сучасності та від умов військового конфлікту до постконфліктного стану. Проаналізовано досвід запровадження моделей правосуддя перехідного періоду в інших країнах. Зроблено акцент на неможливості простого запозичення будь-якої моделі перехідного правосуддя через відмінність соціально-культурних особливостей кожної з країн, де ці моделі застосовувалися.

Розраховано на депутатський корпус, працівників державного сектора, які працюють у сферах кримінальної юстиції, правоохоронної діяльності, культури та соціального забезпечення; представників міжнародних і неурядових організацій.

Монографія рекомендована до друку Вченою радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Протокол № 8 від 28.03.2017 р.)

За повного або часткового відтворення матеріалів цієї публікації поси-
лання на видання обов'язкове

Проведення цього дослідження стало можливим завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проекту «Права людини в дії», який виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини.

Відповідальність за вміст несуть автори, і він не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.

© Українська Гельсінська
спілка з прав людини, 2017

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

На початку 2016 року ідея запровадження принципів правосуддя перехідного періоду у правозастосовчу практику України стала предметом попереднього обговорення за участю експертів Української Гельсінської спілки з прав людини, проекту USAID «Справедливе правосуддя», Міжнародного фонду «Відродження» та Офісу Верховного Комісара ООН з прав людини. Результатом зустрічі стало формування концепції дослідження та авторського колективу, до якого увійшли 16 фахівців з числа науковців, представників неурядових організацій, органів юстиції та адвокатури.

25 травня 2016 р. за ініціативою УГСПЛ у Міністерстві юстиції відбувся міжнародний круглий стіл «Перспективи застосування правосуддя перехідного періоду в Україні», який зібрав близько 50 представників державних установ та органів влади, експертів міжнародних та неурядових організацій, науковців провідних академічних закладів України. Рекомендації круглого столу щодо запровадження правосуддя перехідного періоду були направлені на розгляд Адміністрації Президента та Кабінету Міністрів. Безперечним позитивним результатом круглого столу став початок формування мережі експертів в галузі правосуддя перехідного періоду, готових до реалізації кращих світових практик на теренах України.

Безпосередня робота над дослідженням передбачала висвітлення трьох тематичних блоків: огляду досвіду інших країн; практично-орієнтованої оцінки поточної ситуації в Україні (аналіз законодавства, статистичних показників та існуючих практик); оцінка перспектив щодо імплементації принципів перехідного правосуддя та формування його національної моделі. Такий підхід визначив й структуру дослідження, яка в монографічному виданні виглядає наступним чином:

Розділ 1	Коли закону не достатньо: історичні та інтелектуальні основи правосуддя перехідного періоду	
1.1	<i>Теорія правосуддя перехідного періоду</i>	
	Характеристика перехідного періоду	О.Уварова
	Виникнення концепції перехідного правосуддя	О.Уварова
	Філософський вимір правосуддя перехідного періоду	Н.Сатохіна
1.2	<i>Соціально-політичні передумови правосуддя перехідного періоду</i>	
	Соціальні революції як основна передумова транзитивного правосуддя в сучасному світі	О.Євсєєв
	Транзитивне правосуддя як аналітична модель	О.Євсєєв
Розділ 2	Вчитися на чужому досвіді: іноземна практика правосуддя перехідного періоду	
2.1	<i>Балканський досвід</i>	
	Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині — виклики та можливості	Н.Поробіч-Ісакович
	Досвід Боснії і Герцеговини	О.Євсєєв
	Сербія: довгий шлях до примирення	О.Євсєєв
2.2	<i>Практичні рішення</i>	
	Досвід комісії правди і примирення	Н.Сатохіна
Розділ 3	Міжнародні інструменти правосуддя перехідного періоду	
3.1	<i>Права людини</i>	
	Транзитивне правосуддя в практиці Європейського суду з прав людини	П.Пархоменко
	Європейський суд з прав людини і його роль у забезпеченні стандартів належної судової процедури при здійсненні правосуддя перехідного періоду	О.Овчаренко
	Погляд на правосуддя перехідного періоду в Латинській Америці крізь практику Міжамериканської комісії з прав людини та Міжамериканського суду з прав людини	С.Куліцька
3.2	<i>Міжнародне кримінальне право і стандарти кримінальної юстиції</i>	
	Міжнародні стандарти організації та функціонування органів кримінальної юстиції як модель для запровадження в Україні правосуддя перехідного періоду	О.Овчаренко
	Роль Міжнародного кримінального суду в процесах перехідного правосуддя	О.Семенюк
	Воєнні злочини в міжнародному праві	В.Михайленко
Розділ 4	Перші кроки: елементи правосуддя перехідного періоду в праві України	
4.1	<i>Кримінальна юстиція</i>	
	Соціальні умови запровадження елементів перехідного правосуддя у національну систему органів кримінальної юстиції	О. Овчаренко
	Концептуальні засади впровадження елементів перехідного правосуддя в національну систему кримінальної юстиції в контексті європейських стандартів	О.Овчаренко, О.Щербанюк
	Міжнародні та воєнні злочини в національному праві України	А.Блага
	Особливості кримінального провадження в зоні АТО та заочного провадження	П.Пархоменко
	Бази даних щодо злочинців	В. Михайленко
	Елементи правосуддя перехідного періоду та проблеми їх впровадження у вітчизняну систему кримінальної юстиції	О.Овчаренко, О.Щербанюк
4.2	<i>Цивільне право</i>	
	Захист жертв збройного конфлікту та забезпечення їм доступу до правосуддя і відшкодування шкоди	Я.Мельник, П.Пархоменко, К.Кармазіна

4.3	<i>Правозахисні механізми</i>	
	Правосуддя на постконфліктних територіях (на прикладі Донецької та Луганської областей)	О.Євсєєв
	Проблема судового захисту та відновлення порушених прав внутрішньо переміщених осіб в Україні як елемент системи перехідного правосуддя	О.Овчаренко, О.Щербанюк
Розділ 5	Шлях попереду: що ще можна/треба зробити в Україні?	
5.1	<i>Створення бази</i>	
	Можливі шляхи/моделі переходу від збройного конфлікту до пост конфліктного періоду в Україні	Ж.Балабанюк
	Відновлення довіри між громадянами та державою	Я.Мельник
	Ефективний громадський контроль за збройними силами та силами безпеки	Ж.Балабанюк
	Люстрація як важливий інструмент відновлення довіри до органів кримінальної юстиції в Україні	О.Овчаренко
	Зміцнення незалежності судової влади як важливий елемент перехідного правосуддя	О.Овчаренко
	Правова соціалізація юридичної освіти в Україні під час дії «transitional justice»	Т.Губанова
5.2	<i>Доступ до правосуддя</i>	
	Захист журналістів в умовах збройного конфлікту на Донбасі	О.Овчаренко
	Захист жертв злочинів та забезпечення їхнього доступу до правосуддя в зоні АТО	П.Пархоменко
5.3	<i>Амністія</i>	
	Питання застосування амністії	О.Семенюк
5.4	<i>Реституція</i>	
	Відновлення порушених прав (реституція)	П.Пархоменко
	Створення національних механізмів відшкодування збитків та надання жертвам іншої допомоги	О.Овчаренко
5.5	<i>Сатисфакція</i>	
	Вшанування пам'яті та данина загиблим під час антитерористичної операції	О.Семенюк
	Включення точної інформації про вчинення порушення в навчальні програми на всіх рівнях	Р.Лихачов
5.6	<i>Гарантії неповторення</i>	
	Дія режиму цивільної процесуальної безпеки в період «Transitional Justice»: на прикладі застосування Закону України «Про санкції»	Я.Мельник

Сподіваємося, що ознайомлення з текстом монографії буде сприяти підвищенню обізнаності фахівців та законодавців щодо правосуддя перехідного періоду як моделі комплексного реформування діяльності органів влади в період збройного конфлікту та по його закінченню. Результати дослідження також стануть в нагоді при розробці законодавчих і громадських ініціатив, формуванні суспільного сприйняття та розуміння необхідності реалізації правосуддя перехідного періоду, інтересу до створення його національної моделі.

Зазначимо, що проведення цього дослідження стало можливим завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проекту «Права людини в дії», який виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини. Відповідальність за зміст несуть автори, і він не обов'язково відображає погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ситуація збройного конфлікту, безумовно, є одним з найсерйозніших випробовувань для будь-якої держави. Особливо серйозним випробовуванням вона є для молодих держав, які відносно нещодавно здобули незалежність та з'явилися на політичній карті світу. Україна є молодою державою, в якій довгий час одним із основних здобутків був громадянський мир та спокій. Попри корупцію, низький рівень доходів громадян, соціальну несправедливість та нерівність, нашій державі та суспільству вдавалося зберігати громадянський мир і не входити у ситуації надто серйозних внутрішніх заворушень і напружень, які могли перерости у збройний конфлікт. Власне, протягом всіх років незалежності нашої держави ніхто в Україні і не думав про збройний конфлікт і про його можливі наслідки.

Громадянські заворушення початку 2000-их, Помаранчева революція 2004 року були серйозними викликами для нашої держави і важливими етапами перетворення Українського народу в справжнє громадянське суспільство, яке найбільше цінує свої права і свободи та готове відстоювати свій вибір і свою гідність. Євромайдан 2013-2014 років став черговою важливою віхою у становленні українського громадянського суспільства. Громадяни України захотіли відстоювати своє право на євроінтеграцію, свій цивілізаційний європейський вибір. Зважаючи на це, Євромайдан став одним з ключових етапів розвитку нашої молоді держави. Проте саме Євромайдан, а радше силова реакція на нього, стали причиною перших смертей мирних протестувальників в історії незалежної України. Саме силова реакція з боку правоохоронних органів на мирний протест Євромайдану знищила громадянський мир в Україні та, як виявилось пізніше, відкрила «скриньку Пандори» силового протистояння в різних куточках нашої держави.

Сьогодні очевидно, що до силового придушення мирного протесту Євромайдану, окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, початку збройного конфлікту причетна інша держава, держава-агресор – Російська Федерація.

ЗАГАЛЬНІ ПЛОЩА
ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

44 ТИСЯЧІ
КВ. КМ
(ДОРІВНЮЄ
ТЕРИТОРІЇ
ШВЕЙЦАРІЇ АБО
НІДЕРЛАНДІВ)

3 700 000

ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД
КОНФЛІКТУ (ДОРІВНЮЄ
НАСЕЛЕННЮ БЕРЛІНА),
З НИХ **580 ТИСЯЧ** – ЦЕ ДІТИ;

ЗБИТКИ ВІД РУЙНУВАННЯ
ІНФРАСТРУКТУРИ ПІД ЧАС
БОЙОВИХ ДІЙ СЯГАЮТЬ

15 МЛРД. \$

КОНФЛІКТ НА СХОДІ УКРАЇНИ:

9 500
ЗАГИБЛИХ

З НИХ БЛИЗЬКО
2 ТИС. – ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ,
ПОНАД **22 ТИСЯЧ**
ПОРАНЕНИХ

ЗОНА КОНФЛІКТУ
ЗАБРУДНЕНА
ВАЖКИМИ МЕТАЛАМИ
(СТИТАН, ВАНАДІЙ,
СТРОНЦІЙ) ВНАСЛІДОК
АРТИЛЕРІЙСЬКИХ
ОБСТРІЛІВ.
ЗАТОПЛЕННЯ ШАХТ,
ОТРУЄННЯ ПИТНОЇ
ВОДИ І ВИНИКНЕННЯ
РАДІОАКТИВНО
ЗАБРУДНЕНИХ ВОД
АЗОВСЬКОГО МОРЯ ТА
СІВЕРСЬКОГО ДІНЦЯ
МОЖЕ ПРИЗВЕСТИ
ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ
КАТАСТРОФИ РІВНЯ
ЧОРНОБИЛЯ. ДІЇ
КОМБАТАНТІВ
СПРИЧИНИЛИ ЗНАЧНУ
ШКОДУ КУЛЬТУРНИМ
ПАМ'ЯТКАМ
ВНАСЛІДОК ОБСТРІЛІВ,
ПОГРАБУВАННЯ ТА
ВИКОРИСТАННЯ ЇХ
В ЯКОСТІ ЗАХИСНИХ
СПОРУД.

1 783 649

ВНУТРІШНЬО
ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
(ДОРІВНЮЄ НАСЕЛЕННЮ
ВІДНЯ), З ЯКИХ

228 049 – ДІТИ

ДІЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В АР КРИМ:

НЕЗАКОННО НАЦІОНАЛІЗОВАНО БІЛЬШЕ

330 ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ І
ОРГАНІЗАЦІЙ ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ
ВЛАСНОСТІ, 280 ПІДПРИЄМСТВ
ПРИВАТНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ

ЗНИЩЕНО ПОНАД **1600** ОБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОЇ
ВЛАСНОСТІ

СІМФЕРОПОЛЬ – 450

СІМФЕРОПОЛЬСЬКИЙ РАЙОН – 590

СУДАК – 338

ЯЛТА – 225

ЄВПАТОРІЯ – 36

Костромські десантники розповідають свою версію того, як вони потрапили до України

Власне, ця держава і спричинила глибоку і жорстоку кризу, яка вже більше трьох років триває в Україні. Безумовно, ця держава повинна понести міжнародно-правову відповідальність за свої вчинки і відновити територіальну цілісність і суверенітет України. Проте ця держава не зможе відновити мир і довіру між громадянами України, що мають різні політичні погляди, різне бачення розвитку України та її майбутнього. Адже, на жаль, багато громадян України підтримали дії держави-агресора і виступили зі зброєю в руках проти своєї Батьківщини. І коли закінчиться агресія ворожої держави, коли скінчиться окупація Криму і збройний конфлікт на Донбасі, громадянам України самим потрібно буде примиритися між собою і вчитися далі жити разом і спільно будувати своє майбутнє. За нас цю роботу ніхто не зробить і ми маємо бути готові до цього.

Вже зараз, коли триває активна фаза окупації Криму та збройного конфлікту на Донбасі, українське суспільство повинно думати про те, як будувати своє післявоєнне майбутнє. Яким чином примирити громадян з різними поглядами і баченнями? Яким чином відновити довіру до один одного між жителями різних регіонів? Яким чи-

ном застосувати амністію до людей, які не вчинили серйозних злочинів? Яким чином притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили найбільш серйозні злочини, зокрема злочини проти людяності та воєнні злочини? Яким чином в усьому цьому нам може допомогти міжнародне співтовариство і міжнародне право? Відповісти на всі ці питання нелегко, але відповіді на них потрібно шукати вже зараз, щоб потім не було пізно.

Допомогти у цьому може правосуддя перехідного періоду (transitional justice, перехідне правосуддя, транзитивне правосуддя) як модель, що забезпечує правові та політичні механізми загальнонаціонального примирення і притягнення до відповідальності осіб, що вчинили серйозні злочини. Саме механізми правосуддя перехідного періоду можуть забезпечити баланс між притягненням до кримінальної відповідальності та загальнонаціональним примиренням. Адже цілком очевидно, що до такого примирення повинен привести широкомасштабний діалог, предметом якого, зокрема, буде і амністія тих осіб, які взяли до рук зброю в ході збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Саме правосуддя перехідного періоду покликано забезпечити баланс і рівновагу між необхідністю забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності за найбільш тяжкі злочини і необхідністю застосувати амністію та інші механізми примирення щодо осіб, які таких найтяжчих чи тяжких злочинів не вчинили.

Необхідно також зважати на те, що після розпаду СРСР сформувалося декілька територій, на яких відбувалися збройні конфлікти: Нагірний Карабах, Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія. Всі ці збройні конфлікти розпочалися на початку 1990-х років і потім стали «замороженими», тобто вони залишаються невирішеними і сьогодні. Така невизначеність у статусі територій, у їх відносинах з іншими державами і навколишнім світом перетворює такі території на «сірі» зони, в яких часто виникають серйозні проблеми із дотриманням прав і свобод людини. Найгірше «замороженість» збройних конфліктів відображається саме на населенні таких територій, адже дуже часто воно позбавляється найважливіших соціальних благ і все їхнє життя пов'язане з боротьбою за виживання.

Варто зазначити, що в зазначених збройних конфліктах на теренах колишнього СРСР не застосовувалися або недостатньою мірою застосовувалися механізми правосуддя перехідного періоду і, цілком вірогідно, що їх застосування могло б покращити ситуацію і сприяти їх вирішенню. Збройний конфлікт в окремих районах Донецької та Луганської областей розпочався у квітні 2014 року і вже забрав багато життів, призвів до болю і страждань у багатьох родинах. Незважаючи на всі намагання України та міжнародного співтовариства його вирішити, цей конфлікт триває й донині, а вірогідність його «замороження» є високою. Мінські домовленості, ключовий на сьогодні механізм міжнародного співтовариства щодо завершення збройного конфлікту на Донбасі, власне теж є механізмом правосуддя перехідного періоду, який встановлює вимоги і критерії для поступової реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій.

Беручи до уваги все це, вкрай важливо, щоб держава і громадянське суспільство усвідом-

лювали, яким чином правосуддя перехідного періоду може застосовуватися під час і після завершення збройного конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей і брали активну участь у напрацюванні таких механізмів. Саме з цією метою Українська Гельсінська спілка з прав людини вирішила провести дослідження під назвою «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні». Це дослідження підготовлене у формі колективної монографії, яка підготовлена науковцями, практикуючими юристами та експертами неурядових організацій. Воно вперше детально розкриває зміст, основні елементи та механізми реалізації правосуддя перехідного правосуддя. Правосуддя перехідного періоду розглянуто в контексті одночасної трансформації українського суспільства від авторитарного минулого до демократичної сучасності та від умов збройного конфлікту до пост-конфліктного стану. У дослідженні проаналізовано досвід запровадження моделей правосуддя перехідного періоду, існуючих в інших країнах. Зроблено акцент на неможливості простого запозичення будь-якої моделі перехідного правосуддя через відмінність соціально-культурних особливостей кожної з країн, де ці моделі застосовувалися. Ця колективна монографія розрахована на депутатський корпус, працівників державного сектору, які працюють у сферах кримінальної юстиції, правоохоронної діяльності, культури та соціального забезпечення представників міжнародних та неурядових організацій, усіх, хто цікавиться питаннями правосуддя перехідного періоду і національного примирення.

I **Кримінальне судочинство (Criminal prosecutions)**

Можливі сфери оцінки:

- судові процеси з воєнних злочинів, злочинів проти людства/людяності (crimes against humanity) та геноциду;
- порушення кримінальних звинувачень;
- бази даних щодо злочинців;
- захист жертв злочинів та забезпечення їх доступу до правосуддя;
- утвердження норм та цінностей, яких потрібно дотримуватись;
- відновлення довіри між громадянами та державою.

II **Відшкодування (Reparations)**

Можливі сфери оцінки:

Реституція (відновлення порушених прав): відновлення свободи, можливість користуватися усім обсягом прав людини; відновлення документів, що засвідчують особу, її сімейний статус та громадянство; повернення на попереднє місце проживання; поновлення на роботі; повернення майна.

Компенсація (відшкодування збитків) за:

- фізичну, психічну або моральну шкоду;
- моральні збитки;
- втрачені можливості, в тому числі в галузі працевлаштування, освіти та отримання соціальних пільг;
- матеріальний збиток та упущену вигоду, у тому числі втрату можливості заробітку;
- витрати на правову або експертну допомогу;
- витрати на ліки та медичне обслуговування, а також на послуги психологічних і соціальних служб.

Реабілітація: надання медичної та психологічної допомоги, а також юридичних та соціальних послуг.

Сатисфакція:

- ефективні заходи, спрямовані на припинення триваючих порушень;
- перевірка фактів і повне і публічне оприлюднення правди;
- пошук зниклих осіб, встановлення особистості викрадених дітей, а також впізнання тіл вбитих і надання допомоги у поверненні, впізнанні і перепохованні тіл;
- офіційна заява чи судові рішення про відновлення гідності, репутації та прав жертви, визнання постраждалих жертвами;
- публічне вибачення з боку офіційної влади, визнання нею фактів та власної відповідальності;
- судове переслідування винних;
- вшанування пам'яті та данина жертвам (пам'ятники, місця та музеї, перейменування вулиць, відзначення пам'ятних днів тощо);
- включення точної інформації про вчинені порушення в навчальні програми на усіх рівнях.

Гарантія неповторення:

- ефективний громадський контроль за військовими силами та силами безпеки;
- забезпечення того, щоб всі цивільні і військові судові процедури відповідали міжнародним нормам, що стосуються належного судочинства, чесності та неупередженості;
- зміцнення незалежності судової системи;
- захист фахівців, які працюють з жертвами (юристи, медики, фахівці зі сфери охорони здоров'я) та тих, які працюють в ЗМІ, а також правозахисників;
- постійне інформування усіх верств населення про Міжнародне гуманітарне право (МГП) та права людини, освіта з цих питань посадових осіб правоохоронних органів та збройних сил;
- сприяння дотримання кодексів поведінки державними службовцями;
- сприяння створенню механізмів контролю та попередження соціальних конфліктів і їх врегулювання;

III **Констатація істини (Truth-telling)**

Можливі сфери оцінки:

- документування фактів порушень;
- документальне відновлення подій;
- розсекречення архівів;
- встановлення різних форм органів дізнання з залученням комісій по встановленню істини (Truth commissions);
- розслідування щодо осіб, які зникли та пропали безвісти;
- встановлення жертв та винних;
- забезпечення доступності та захищеності документації про порушення прав.

IV **Інституційні реформи (Institutional reforms)**

Можливі сфери оцінки:

- реформи сектору безпеки, правоохоронних органів, судового сектору, секторів освіти та ЗМІ;
- перевірка державних службовців чи кандидатів на посаду для того, щоб визначити, чи були вони залучені до порушення прав людини.

Наше дослідження побудоване таким чином, щоб дати можливість читачу познайомитися із концепцією правосуддя перехідного періоду, оцінити її через призму досвіду інших країн, ознайомитися з міжнародними інструментами правосуддя перехідного періоду, проаналізувати цю концепцію з точки зору різних міжнародних інституцій з різних регіонів світу, дослідити перші кроки та елементи на шляху використання правосуддя перехідного періоду в Україні, а також проаналізувати майбутні можливі кроки з метою подальшої реалізації цієї концепції.

Дослідження також направлене на розробку особливої, української моделі правосуддя перехідного періоду, яка буде враховувати всі особливості конфлікту в Україні та можливі шляхи його подолання.

Розпочинається наше дослідження із теоретичного викладу засад правосуддя перехідного періоду, а саме з висвітлення характеристика перехідного періоду, виникнення концепції перехідного правосуддя та її філософського виміру. Концепт правосуддя перехідного періоду є відносно новим. Загалом він пов'язаний із хвилями демократизації по усьому світу, які розпочалися наприкінці ХХ ст. Цей концепт має телеологічний та ідеологічний виміри. Обидва описують взає-

мопов'язані аспекти закінчення процесу переходу до ліберальної демократії. Поняття перехідного правосуддя використовується здебільшого у двох значеннях – для позначення пост-конфліктного і пост-авторитарного періодів¹. Відповідно, ідея перехідного правосуддя вказує на рух між двома пунктами:

1) пункт відправлення (диктатура, комунізм, війна, в тому числі громадянська, іноземна окупація, хаос, анархія, геноцид);

2) пункт прибуття (розвинута ліберальна конституційна демократія). Правосуддя перехідного періоду включає юридичні практики і проблеми, з якими стикаються держави і суспільства, що трансформуються, коли право використовується у двох напрямках: як засіб трансформації і як напрям трансформації.

Кожна форма демократизації стикається з різними викликами, і правосуддя перехідного періоду у різних гарячих точках світу має свої власні проблеми. За мирної трансформації найбільш важливе питання — це мати справу з минулим, яке не зводиться виключно до залишків чи спадку попереднього режиму. Правосуддя перехідного

Hakeem O. Yusuf. Transitional justice, judicial accountability and the rule of law. – Routledge, 2010. – P. 133.

періоду — це конституційна проблема для нових соціальної, політичної і правової систем, що прийшли на зміну старій ситуації. Різні країни прийняли різні підходи до правосуддя перехідного періоду, що справило результативний вплив на форму і структуру нових режимів².

Слід усвідомлювати умовність терміну «перехідного правосуддя», оскільки момент завершення такого переходу не може бути чітко визначений у часі. По-перше, такий перехід може тривати десятки років. По-друге, перехід охоплює різні сфери відносин, і тому може завершуватися для одних сфер і тривати для інших. У зв'язку із цим окремі дослідники віддають перевагу іншому терміну – постконфліктне правосуддя, щоб відійти від необхідності визначати, до чого саме здійснюється перехід і коли такий перехід можна вважати завершеним. Однак тоді виникає інша проблема: коли йдеться не про збройний конфлікт, а про зміну режиму, усунення авторитарного правління, за якого чинилися масові репресії, такі зміни не можуть охоплюватися поняттям постконфліктного правосуддя.

У цілому, якщо проаналізувати пропоновані в літературі підходи, можна зробити висновок, що перехідне правосуддя характеризує період застосування механізмів, засобів і практик як реакцію на репресії, події конфлікту або війни з метою протидії і подолання наслідків тих порушень прав людини і / або гуманітарного права, які мали місце у минулому.

Формування концепції перехідного правосуддя почалося з середини 90-х років ХХ ст., і тому її називають порівняно новим напрямом досліджень. Однак події, які стали фактичним підґрунтям для відповідних теоретичних напрацювань, відбулися дещо раніше на американському континенті (Чилі, Аргентина, Гватемала, Ель Сальвадор та інші) та в інших частинах світу (перш за все, йдеться про Південну Африку). Вважається, що в період з 1974 року більше ніж 100 країн мали досвід переходу від недемократичного режиму до демократії або від збройного конфлікту до миру. Своєю появою концепція перехідного правосуддя завдячує великою мірою правозахисним кампаніям, які розгорталися в різних країнах світу як реакція на серйозні порушення прав людини і / або гуманітарного права³.

«БУЛЬДОЗЕРНА РЕВОЛЮЦІЯ» (2000 р., Сербія)

«РЕВОЛЮЦІЯ ТРОЯНД» (2003 р., Грузія)

МАЙДАН (2004 р., Україна)

«РЕВОЛЮЦІЯ ТЮЛЬПАНІВ» (2005 р., Киргизія)

АКЦІЯ «ЗАХОПИ WALL-STREET» (2011 р., США)

«АРАБСЬКА ВЕСНА» (2011 р., Близький Схід і Північна Африка)

На той момент відчувалася (це відчуття зберігається і зараз) сильна потреба у боротьбі з безкарністю, і право прав людини розглядалося як придатний засіб для досягнення цієї мети.

Юристи у сфері прав людини почали адвокаційні кампанії, доволі потужні, щоб відповідно до стандартів міжнародного права провести розслідування, судові переслідування й покарання

² Чарнота А. Про яскравий випадок невизначеності, або правосуддя перехідного періоду і верховенство права // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 185.

³ Artur P. 2009. How 'Transitions' Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice / Paige Artur // Human Rights Quarterly. – 2009. – Vol. 31. – N 2. – P. 336.

винних у серйозних порушеннях прав людини⁴, а також забезпечити право знати, що сталося⁵, і право на відшкодування завданої шкоди⁶. Також було визначено, що на державах лежить обов'язок прийняти й імплементувати гарантії щодо неповторення порушень, які мали місце, і провести інституційні реформи, спрямовані на запобігання тому, щоб те, що сталося, більше ніколи не повторилося⁷.

Водночас, слід усвідомлювати, що концепція перехідного правосуддя виникла не в теоретичному вакуумі, не на порожньому місці. Вона є частиною більш глобального проекту прав людини. Її ідейні витoki лежать в ліберальній теорії.

Тому повне розуміння концепції перехідного правосуддя можливе лише в контексті теорії прав людини. Її засоби і механізми – комісії правди, судові процеси, міжсекторальні реформи у сфері права і в правоохоронних структурах, модифікація політичної системи – усе це є лише окремо взятим проявом того бачення суспільства, прагнення до створення якого виникає на певному історичному етапі. Іншими словами, звернення

до механізмів перехідного правосуддя передбачає певний набір цінностей й прагнення до певних результатів.

Ключовою тезою поняття правосуддя перехідного періоду (перехідного правосуддя) є те, що такий період змін, через який має пройти кожна держава, де мали місце масові порушення, має передбачати здійснення правосуддя щодо злочинів, вчинених у минулому. Це є умовою встановлення миру, утвердження цінностей демократичного суспільства і верховенства права. Ця теза покладена в основу робочого поняття перехідного правосуддя, запропонованого ООН. Відповідно до нього правосуддя перехідного періоду охоплює собою повний набір процесів і механізмів, пов'язаних із намаганнями суспільства примиритися зі спадщиною масштабних зловживань минулого і спрямованих на забезпечення підконтрольності, справедливості і примирення.

Незважаючи на те, що наразі можна побачити доволі широкий спектр підходів до розуміння перехідного правосуддя, сьогодні є певний консенсус щодо мети і змісту цього процесу. Його

⁴ Mendez J. Accountability for Past Abuses / Mendez, Juan // Human Rights Quarterly. – 1997. – V. 19. – N 2. – P. 255; Orentlicher D. Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime / Orentlicher, Diane // The Yale Law Journal. – 1991. – V. 100. – N 8. – P. 2537-2615; Settling Accounts Revisited: Reconciling Global Norms and Local Agency // International Journal of Transitional Justice. – 2007. – V. 1. – N 1. – P. 10-22.

⁵ Hayner P. Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity / Priscilla Hayner. – New York, London: Routledge, 2001; Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States: Truth Commissions / Office of the High Commissioner for Human Rights. – UNITED NATIONS, 2006. ⁶ Shelton D. Remedies in International Human Rights Law. Second edition / Dinah Shelton. – Oxford: Oxford University Press, 2005; Report of Diane Orentlicher, independent expert to update the Set of principles to combat impunity – Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity Joint Principles / UNITED NATIONS, 1997; Basic principles and guidelines on the right to a remedy and preparation for victims of gross violations of international human rights law and serious violations of international humanitarian law Van Boven-Bassiouni Principles / Office of the High Commissioner for Human Rights. – UNITED NATIONS, 2005.

⁷ Shelton D. Remedies in International Human Rights Law. Second edition / Dinah Shelton. – Oxford: Oxford University Press, 2005; History of Transitional Justice // Human Rights Quarterly. – V. 31. – N. 2. – P. 321-367.

основу складають чотири елементи (інша справа, що тривають дискусії щодо того, що кожен із цих елементів представляє собою і як вони співвідносяться один із одним): як правило, перехідний етап передбачає процес притягнення винних у масових порушеннях до відповідальності та їх покарання за вчинені злочини; процес відшкодування жертвам завданої їм шкоди; процес встановлення правди, повне розслідування порушень, які мали місце в період конфлікту або становили репресивний характер; інституційний процес реформ, який має гарантувати, що такі порушення більше не повторяться⁸.

Необхідно також розуміти, що правосуддя перехідного періоду є способом освоєння минулого як співвіднесення «простору досвіду» у вигляді масштабних порушень прав людини з «горизонтом очікувань», який охоплює оприлюднення правди, відновлення справедливості та примирення. Освоєння минулого передбачає не забуття, а, навпаки, складну роботу пам'яті у формі визнання: визнання подій минулого, визнання себе суб'єктом цього досвіду і взаємне визнання людей як носіїв гідності та прав.

Транзитивне правосуддя зміщує акцент з ретрибутивного (карального) виміру справедливості, сфокусованого на притягненні винних до відпо-

відальності, на вимір відновлювальний, зосереджений на реабілітації та відновленні людської гідності. Разом з тим, приклад правосуддя перехідного періоду висвітлює сутність і призначення правосуддя як такого, що воно покликане уможливити мирне співіснування людей.

Щодо зарубіжного досвіду застосування механізмів правосуддя перехідного періоду, то, безумовно, першим моментом, який варто зазначити, є те, що готових уніфікованих рецептів застосування механізмів правосуддя перехідного періоду не існує і їх застосування залежатиме від особливостей країни, особливостей суспільства, етнічних, релігійних і гендерних питань. Проте, звичайно, одним із найцікавіших для України є досвід Балкан, оскільки в цьому випадку ми говоримо про події, що відбувалися відносно нещодавно в Європі.

Проте, безумовно, ми також повинні зважати на те, що війна на Балканах багато в чому відрізнялася від збройного конфлікту на Донбасі, зокрема у тому, що в ній велику роль відігравали релігійні, етнічні та національні чинники. Щодо досвіду Боснії і Герцеговини, то тут першочергово ми відзначаємо досвід «гібридизації» судових процесів у цій країні, за якого національні судді зазвичай займалися питаннями встановлення фактів, а іноземні – питаннями застосування права. Така гібридність у Боснії і Герцеговині зачепила навіть Конституційний суд, у якому троє з дев'яти членів призначаються головою Європейського Суду з прав людини після проведення консультацій з Президією Боснії і Герцеговини (своєрідним колективним органом, наділеним функціями глави держави).

ПРИКЛАДИ ГІБРИДНИХ СУДІВ:

- Спеціальні судові палати із серйозних злочинів у Тиморі-Лешті (2000 р.);
- Змішані судові колегії в Косово (2000 р.);
- Спеціальний суд щодо Сьєрра-Леоне (2002 р.);
- Судова палата з розслідування воєнних злочинів у Боснії та Герцеговині (2005 р.);
- Надзвичайні судові палати в Камбоджі (2006 р.);
- Спеціальний Трибунал щодо Лівану (2007 р.)

Наступним елементом перехідного правосуддя є люстрація, під якою слід розуміти систему заходів, що застосовуються, як правило, в ході політичної трансформації і спрямованих на виявлення політично неблагонадійних осіб, а також на обмеження доступу таких осіб до публічних посад⁹. У часовому відношенні люстрація в Боснії і Герцеговині відбувалася у 2 етапи: 1) 1999

– 2002 рр. (реформа поліції, що налічувала в післявоєнній Боснії близько 24 тисяч чоловік, яку здійснювала Місія ООН); 2) 2002 – 2004 рр. (реформа судової системи та прокуратури, які сукупно налічували близько 1000 осіб, що їх були покликані люструвати Високі судові та прокурорські ради, які на половину склалися з іноземців і діяли як на рівні всієї федерації, так і на рівні

⁸Sandoval C. Transitional Justice: Key Concepts, Processes and Challenges / Clara Sandoval // VillaIbaInstitute for Democracy & Conflict Resolution – Briefing Paper (IDCR-BP-07/11). – Part of the University of Essex Knowledge Gateway, 2011. – 13 p.; Annan K., UN Secretary-General. The Rule of Law in Conflict and Post-Conflict Societies. – NY: United Nations, 2004; Arthur P. (2009), How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice / P. Arthur // Human Rights Quarterly. – 2009. Vol. 31(2). – P. 321-367; Bell C. Transitional Justice, Interdisciplinarity and the State of the “Field” or “Non-Field” / Bell C. // International Journal of Transitional Justice. – 2009. – Vol. 3(1). – P. 5-27; Cassel D. The Inter-American Court of Human Rights / in Victims Unsilenced: The Inter-American Human Rights System and Transitional Justice in Latin America. – Washington DC: Due Process of Law Foundation, 2007. – P. 151-167.

⁹ Зазначимо відразу, що люстрація – це термін, який використовується насамперед щодо постсоціалістичної трансформації у Європі. В документах ООН традиційно використовується інший термін – vetting (перевірка). Незважаючи на те, що деякі автори, як слушно зазначає Н. А. Бобринський, знаходять змістові відмінності між люстрацією і «перевіркою», для потреб нашого дослідження ми вживатимемо ці терміни як синонімічні. Докладніше див.: Бобринський Н. Международные стандарты в области люстрации: реальность или благопожелание? // Сравнительное конституционное обозрение. 2015. № 6. С. 13-29; Смородицький В. Проблема впровадження люстраційних процедур очищення державної влади: європейський і вітчизняний досвід // Право України. 2015. № 5. С. 111- 120. З більш ранніх еталонною вважається публікація: Шевчук С. Європейські стандарти обмеження люстраційних заходів: правовий аспект // Вісник Академії правових наук. 2006. № 2. С. 32-42. Гарний огляд практики органів конституційного правосуддя країн Європи щодо різноманітних аспектів люстрації був опублікований в №№ 2-3 «Вісника Конституційного Суду України» за 2015 р.

її складових елементів: власне Боснії і Герцеговини і Республіки Сербської¹⁰.

Впровадження на території колишньої Югославії, зокрема Сербії, теоретико-прикладного концепту «транзитивне правосуддя» стало не тільки процесуальним нововведенням, але, може, і повинно розглядатися в ширшому контексті демократичних перетворень, що посилюються в цьому регіоні після падіння режиму С. Мілошевича.

Основним імпульсом, який дав поштовх впровадженню концепції перехідного правосуддя у Сербії, стала «Бульдозерна революція» 5 жовтня 2000 р., яка закінчилася поваленням президента С. Мілошевича. Тут слід зазначити відому нерівномірність у правовому розвитку «балканської моделі» транзитивного правосуддя: якщо в Боснії і Герцеговині, ще одній республіці колишньої Югославії, перші кроки у вказаному напрямі зроблено вже незабаром після припинення кровопролиття у 1995 р¹¹, то в Сербії судові та правоохоронні структури залишалися практично нереформованими не тільки протягом усієї війни 1991 – 1995 рр., а й наступні п'ять років з моменту її закінчення. І лише прихід до влади у 2000 р. першого демократично обраного президента В. Коштуніці змінив status quo, що склалося в цій країні.

Слід мати на увазі, що колишня Югославія стала своєрідною «лабораторією» транзитивного правосуддя. «Саме тут ми побачили першу спробу створення міжнародного трибуналу, першу регіональну систему спеціальних гібридних судів і прокуратур для розслідування порушень міжнародного гуманітарного права, вперше вдалися до технологій «примирення з минулим» як невід'ємної умови міжнаціональної злагоди»¹². Одним із ключових механізмів правосуддя перехідного правосуддя був Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії, важливими механізмами були також комісії зі встановлення істини, що діяли на територіях як материкової Сербії, так і сербських автономій у складі інших республік колишньої Югославії.

Відповідно, одним із механізмів правосуддя перехідного періоду є комісії зі встановлення істини і примирення (Truth and Reconciliation Commissions). Комісії зі встановлення істини (Комісії зі встановлення правди) – це офіційно затверджені тимчасові органи, яким дається відносно невеликий строк для збирання показань, проведення розслідувань, вивчення матеріалів і публічного слухання справ, після чого вони завершують свою роботу і публікують остаточну доповідь. Починаючи з 1974 року, коли була створена перша така комісія в Уганді (Комісія з розслідування зникнення людей в Уганді), подіб-

ні несудові органи встановлення правди отримали широке міжнародне визнання у всьому світі як інструмент правосуддя перехідного періоду¹³.

Крім того, Комісії зі встановлення правди можуть бути уповноважені сприяти примиренню і розірвати коло насильства, ненависті та помсти між ворогами (індивідуальне примирення) або конф-

ронтуючими силами в суспільстві (національне та політичне примирення). У деяких випадках можна стверджувати, що мета примирення була інтегральною, або навіть головною метою створення комісії правди¹⁴. «Правда – шлях до примирення» – девіз найвідомішої в історії комісії правди¹⁵.

ПРИКЛАДИ КОМІСІЙ ЗІ ВСТАНОВЛЕННЯ ІСТИНИ:

- Національна комісія правди і примирення (Чилі)
- Комісія правди (Ель Сальвадор)
- Комісія з питань зниклих (Аргентина, Уганда, Шрі-Ланка);
- Комісія правди і справедливості (Еквадор, Гаїті, Маврикій, Парагвай, Того);
- Комісія правди, справедливості та примирення (Кенія);
- Комісії правди і примирення (Південна Африка, Чилі, Перу та ін.)

В цілому, Комісії правди і примирення посідають особливе місце серед механізмів освоєння минулого в рамках правосуддя перехідного періоду, оскільки не лише розслідують окремі випадки, а передусім намагаються зрозуміти природу і масштаби порушень прав людини, а також причини та наслідки цих порушень. Крім реалізації права на правду, комісії покликані також віддати належне жертвам злочинів (заслухати їхню думку, відновити їхню гідність та розробити рекомендації щодо відшкодування

доповнюють його, зміщуючи акцент з відповідальності на встановлення правди і примирення, з покарання, якого мають зазнати злочинці, на відшкодування, якого потребують жертви. Однак при цьому здобутки комісій, як правило, істотно сприяють подальшому правосуддю.

Зважаючи на універсальний характер прав, що закріплені в Європейській конвенції з прав людини, питання «правосуддя перехідного періоду» не залишилось і поза увагою

завданих збитків), допомогти протидіяти безкарності, сприяти відповідальності за порушення прав людини на рівні інституцій та розробляти реформи, необхідні для недопущення таких порушень в майбутньому, сприяти примиренню – індивідуальному, національному і політичному, зрештою, примиренню з власним минулим. Не підміняючи собою судочинство, комісії успішно

Європейського Суду з прав людини, як ключового елементу європейського механізму по захисту прав людини. З моменту прийняття Європейської конвенції з прав людини Європейським судом з прав людини було розглянуто значну кількість справ, які охоплювали питання пов'язані з «правосуддям перехідного періоду», що стосувались широкого кола проблем.

ПОЧАТОК 2017 р. - ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ ПОДАЛИ 3 619 ІНДИВІДУАЛЬНИХ СКАРГ ПРОТИ РОСІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

¹⁰ Усього в цих рядах працювали 17 національних членів (суддів, прокурорів і адвокатів) і 8 іноземних, двоє з яких обіймали посади президента і віце-президента ради відповідно.

¹¹ Див., напр.: Mayer-Rieckh A. Vetting to prevent future abuses: reforming the police, courts, and prosecutor's office in Bosnia and Herzegovina // Justice as prevention / Ed. by A. Mayer-Rieckh & P. de Greiff. N. Y.: SSR, 2007. P. 180-220.

¹² Dragovic-Soso J., Gordy E. Coming to terms with the past: transitional justice and reconciliation in the post-Yugoslav lands // New perspectives on Yugoslavia: key issues and controversies / Ed. by D. Djokic, J. Ker-Lindsay. L.: Routledge, 2011. P. 193.

¹³ Инструменты обеспечения господства права в постконфликтных государствах. Комиссии по установлению истины. ООН. Нью-Йорк, Женева, 2006. С. 1.

¹⁴ Детальний аналіз і узагальнення досвіду діяльності комісій правди представлені у дослідженні Присцилли Б. Хайнер, на яке ми переважно і будемо спиратись в подальшому: Priscilla B. Hayner. Unspeakable truths: Transitional justice and the challenges of truth commissions. 2-nd ed. New York, London: Routledge, 2011. 376 p.

¹⁵ Priscilla B. Hayner. Unspeakable truths: Transitional justice and the challenges of truth commissions. P. 20-23.

¹⁶ The South African Truth and Reconciliation Commission report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justice.gov.za/trc/report/index.htm>.

При цьому Європейський Суд при дослідженні питання про наявність порушень прав людини враховував «особливі умови» (особливості втручання в права людини), у яких опинилась та чи інша особа, держава або суспільство в перехідний період. Питання, які стосуються перехідного періоду і які по відношенню до цього періоду зазвичай розглядає Європейський суд, це питання розслідування злочинів проти людяності та переслідування злочинців після зміни режимів, питання амністії, люстрація, реституція майна та компенсація за його втрату. В кризових ситуаціях, які призводять до настання перехідного періоду, держави, які опинилися в «перехідній ситуації», можуть допускати втручання в права

стуеться своїм правом на відступ від зобов'язань, визначених пунктом 3 статті 2, статтями 9, 12, 14 та 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в окремих районах Донецької та Луганської областей України, визначених Антитерористичним центром при Службі безпеки України у зв'язку з проведенням антитерористичної операції, на період до повного припинення збройної агресії Російської Федерації, відновлення конституційного ладу та порядку на окупованій території України. Україна також залишила за собою право вживати заходів, які можуть бути підставою для відступу від зобов'язань за іншими статтями вказаних міжнародних договорів.

Щодо інших регіонів світу, то у Латинській Америці правосуддя перехідного періоду забезпечується зокрема Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини. трансформації у країнах Латинської Америки відбувалися, як правило, у ході зміни державно-правових (політичних) режимів, під час якої мали місце і збройні конфлікти [переважно внутрішні, неміжнародного характеру, хоча були і винятки: т.зв. «Футбольна війна» - ісп. Guerra del Fútbol - між Ель-Сальвадором і Гондурасом тривалістю з 14 по 20 липня 1969 р.] внаслідок опору попереднього режиму або у відповідь на насильство, застосоване цим режимом. Досвід цих двох органів, а також країн Латинської Америки може бути корисним для України, звичайно, за умови врахування регіональних особливостей і природи конфлікту в Україні (зовнішня агресія та інтервенція).

Одним із дієвих механізмів, що може застосовуватися під час перехідного періоду, є Міжнародний кримінальний суд (МКС). МКС є органом міжнародного кримінального правосуддя, який покликаний притягати індивідів до кримінальної відповідальності за скоєння найтяжчих злочинів проти міжнародного права: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, агресії¹⁷.

МКС не визнає будь-яких персональних імунітетів, а тому може переслідувати будь-яких фізичних осіб, навіть чинних високопосадовців, які мають високі шанси оминуть відповідальність в національній судовій системі. За великим рахунком, МКС працює тоді, коли держави самостійно не можуть або не хочуть забезпечити справедливе правосуддя щодо осіб, винних у скоєнні злочинів проти міжнародного права.

Особливу увагу під час збройних конфліктів та перехідного періоду слід приділяти можливому скоєнню воєнних злочинів. Воєнні злочини – це серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, за скоєння яких передбачена індивідуальна кримінальна відповідальність. Воєнні злочини відносяться до категорії злочинів проти міжнародного права (міжнародних злочинів) разом із геноцидом, злочинами проти людяно-

сті і агресією. Воєнний злочин відрізняється від загальнокримінального своїм контекстуальним елементом – тим, що він вчиняється під час збройного конфлікту і є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права. Тобто, воєнний злочин порушує заборону, яка існує у договірному чи звичаєвому праві збройних конфліктів. Від того, як і яким чином національна правова і судова системи притягають до відповідальності осіб винних у скоєнні воєнних злочинів, залежить загальна оцінка здатності цієї системи працювати під час перехідного періоду. Ще одним важливим моментом є те, що до осіб, що вчинили воєнні злочини, злочини проти людяності або геноцид не може застосовуватися амністія. Це завжди варто пам'ятати при проведенні переговорів щодо завершення збройного конфлікту.

людини, яке б за звичайних умов було недопустимим, що, однак, не виключає обов'язку дотримуватись принципу верховенства права та міжнародних стандартів в галузі прав людини, але така особлива ситуація вимагає виваженого підходу і більш детального аналізу права, яке зачіпається, з врахуванням співвідношення між інтересами всього суспільства і окремої особи. 21 травня 2015 р. Верховна Рада України затвердила Заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». Відповідно до п. 9 цієї Заяви, Україна кори-

В Кримінальному кодексі України є декілька статей, що криміналізують воєнні злочини. Основна з них – стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Положення цієї статті є дуже загальними і недеталізованими, а тому видається, що її зміст повинен бути викладений у новій редакції на основі найкращих зразків з міжнародного права, зокрема статті 8 Римського статуту МКС.

¹⁷ За Римським статутом Міжнародного кримінального суду МКС матиме юрисдикцію щодо злочину агресії як тільки буде прийняте і набуде чинності положення, що включає визначення цього злочину та умови застосування такого положення.

Необхідність запровадження в Україні елементів перехідного правосуддя підтверджуються не лише революційними подіями останніх років, окупацією Криму і збройним конфліктом, ініційованим державою-агресором, на сході держави, а й суспільними тенденціями і цілою низкою подій, які мали місце напередодні цих буремних днів, які повністю змінили звичне усталене життя мирної країни. Так, протягом 2010-2013 років в Україні можна було спостерігати декілька трендів: з одного боку, реформування кримінального, кримінально-процесуального і військового законодавства, спрямоване на його повну гуманізацію, а з іншого – зростаюче незадоволення судовою системою, системою органів кримінальної юстиції, яке проявлялося в чисельних акціях протестів, які організували громадяни перед судами, виділення такого суспільно-юридичного явища, як «резонансні кримінальні справи», які супроводжувалися прискіпливою увагою ЗМІ, висвітленням їх особливостей від початкових етапів кримінального провадження аж до розгляду й вирішення справ по суті судом. Деякі з цих резонансних справ мали суто політичне забарвлення, пов'язане із кримінальним переслідуванням високопосадовців минулої каденції. Процеси вибіркового правосуддя отримували гостро негативну оцінку з боку міжнародного співтовариства, включаючи зауваження з боку керівництва ЄС, США, ухвалення резолюцій ПАРЄ і винесення рішень Європейським судом з прав людини. Відповідно до даних Європейського соціального

дослідження 2013 р. рівень довіри до судової системи в Україні за 5-бальною шкалою складав 2,1 бала, тобто він не був високим. Проте, такий самий рівень довіри в нашій державі був і до Уряду, й до органів прокуратури, й до МВС¹⁸. Отже, актуальність питань підвищення довіри українців до органів кримінальної юстиції не викликає сумнівів. Аналіз змісту універсальних та регіональних міжнародних стандартів у сфері організації та функціонування органів кримінальної юстиції засвідчує, що проголошення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, а також їх всебічного захисту з боку держави створює значний суспільний запит на систему справедливого і ефективного кримінального правосуддя.

Однією з передумов ефективності системи кримінальної юстиції є довіра громадян до неї. Відповідне положення міститься у рекомендаціях Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи. Те саме стосується і судової влади – необхідне посилення громадської довіри до судової влади і більш широке визнання вагомості її незалежності та неупередженості, зокрема шляхом гарантування прозорості в роботі судової влади та її відносинах із виконавчою і законодавчою гілками влади, а також шляхом активної політики представників судової системи та судів щодо ЗМІ і розповсюдження загальної інформації із врахуванням прав сторони захисту та гідності потерпілих.

Аналіз сучасних українських реалій засвідчує зменшення довіри громадян до вітчизняної судової системи і суддів, що виражається як у конкретних результатах соціологічних опитувань, так і в певних суспільних процесах, які спостерігаються останніми роками. Рівень довіри до інших органів кримінальної юстиції також є вкрай низьким. Разом з тим, спираючись на результати різних соціологічних опитувань, можна також відзначити, що рівень довіри до суду людей, які з різних причин звернулися до суду, є вищим, аніж пересічної маси громадян.

II БЛОК ОПИТУВАННЯ

Аналіз суспільних і політичних подій і тенденцій 2010-2014 років свідчать про те, що в українському суспільстві протягом тривалого часу назрівали передумови для соціально-політичних протестів, які були зумовлені низкою чинників, зокрема їх викликали:

- широке поширення практики так званого «вибіркового» правосуддя, пов'язаного насамперед із притягненням до кримінальної відповідальності колишніх представників влади, які втратили свої посади;
- неможливість добитися справедливого і законного рішення у національних органах кримінальної юстиції і судах;
- критичне зниження рівня суспільної довіри до органів влади, зокрема органів правопорядку і суду;
- чисельні спроби знайти альтернативу традиційному правосуддю через публічні акції протесту, журналістські розслідування, звернення до наднаціональних судових установ, зокрема Європейського суду з прав людини, стихійної практики самосуду (ширше відомого як суду Лінча);
- різкий спалах насильства у суспільстві, який породив як гучні кримінальні розслідування, так і потоки неконтрольованого насильства, спрямовані на суддів та інших представників органів правопорядку.

Отже, суспільство самостійно намагалося вирішити проблеми, які накопичувалися роками, на фоні безуспішних спроб держави впоратися із цими загрозливими тенденціями і засудження дій офіційних представників держави і деяких рішень національної юстиції на міжнародному рівні, зокрема, через рішення Європейського суду з прав людини у справах, які стосувалися вибіркового правосуддя. Так в Україні зароджувалося перехідне правосуддя.

Революційні події 2013-2014 років і подальша окупація Криму та розвиток збройного конфлікту на сході України, який наразі не завершений, породив гостру необхідність пошуку нових, якісно інших форм для вітчизняного правосуддя.

Правосуддя перехідного періоду має вирішити двоєдине завдання: сприяти залагодженню гострого соціального конфлікту в державі та застосувати ефективні інструменти відшкодування шкоди усім потерпілим від злочинів, а також сприяти становленню нової, незалежної, самодостатньої системи органів кримінальної юстиції, здатної не лише ефективно вирішувати соціальні конфлікти, а й задовольняти потребу громадян у справедливості, забезпечуючи застосування засад верховенства права на практиці.

¹⁸Романюк Я. М.: інтерв'ю Голови Верховного Суду України тижневику «Юридичний вісник України» // Юрид. Вісн. України. – 2013. – 16 листопада (№ 46).

Одним із важливих інструментів правосуддя перехідного періоду, покликаного забезпечувати сталість внутрішнього розвитку цієї системи, мають стати корпоративні норми професійної етики. Останні виступають важливими орієнтирами для професійної та позаслужбової поведінки співробітників органів кримінальної юстиції. Дотримання етичних приписів – їх невід’ємний обов’язок, який впливає із конституційно-правового статусу правоохоронних органів держави. Корпоративна етика, заснована на загальнолюдських моральних імперативах, є дієвим механізмом забезпечення підзвітності системи кримінальної юстиції громадянському суспільству та підвищення рівня довіри громадян до неї.

Ефективний механізм юридичної відповідальності співробітників органів кримінальної юстиції виступає необхідною умовою забезпечення довіри суспільства до відповідних органів влади й легітимації правової системи держави в цілому. Інститут відповідальності формується в результаті нормативного закріплення соціальних цінностей, норм і правил, загальноновизнаних і прийнятних у суспільстві. Саме через інтеріоризацію соціальних цінностей забезпечується дієвість відповідальності для її суб’єктів, які також є невід’ємними представниками суспільства. Суддя, прокурор, співробітник органу поліції або іншого правоохоронного органу як громадянин є частиною певної соціальної групи, для якої важливими та значущими є певні моральні установки та імперативи. Дотримання ними як посадовцями загальноновизнаних соціальних правил забезпечує інтерсуб’єктивний зв’язок між ним та суспільством, тоді як їх порушення слугить передумовою його відповідальності.

Відповідно до рішення Міжамериканського суду з прав людини у справі Веласкеса Родрігеса проти Гондурасу, всі держави мають п’ять фундаментальних обов’язків щодо захисту прав людини: вживати виважених заходів для запобігання порушень прав людини; проводити сер-

йозне розслідування порушень, коли вони відбуваються; ідентифікувати як жертв, так і тих, хто відповідальний за це порушення; забезпечити відповідне покарання тих, хто винен в порушенні та забезпечити відшкодування жертвам правопорушень. Згодом це рішення підтвердили своєю практикою Європейський суд з прав людини та різні документи ООН, зокрема доповідь Генерального Секретаря про панування права і перехідного правосуддя в час конфлікту та в пост-конфліктному суспільстві у 2004 р.

Ці обов’язки біли покладені на чотири базові елементи перехідного правосуддя: кримінальне судочинство, встановлення істини, відшкодування, інституційні реформи. Ці елементи практично і концептуально взаємопов’язані. Найчастіше суспільства, які виходять з насильницького періоду і використовують перехідні правові механізми, поєднують деякі або всі зазначені механізми.

Як уже зазначалося вище, одним із найефективніших механізмів, що може застосовуватися під час перехідного періоду, є Міжнародний кримінальний суд (МКС). Україна брала активну участь у підготовці договору, підписала його та приєдналася до Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду¹⁹, але до цього часу Римський статут не ратифіковано у зв’язку з Висновком Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 р.²⁰. Конституційний Суд України у Висновку сформулював правову позицію, відповідно до якої положення Римського Статуту, а саме десятий абзац преамбули та стаття 1 не відповідають нормам частини першої та третьої статті 124 Конституції України. Це лягло в основу обґрунтування неможливості приєднання України до Римського статуту без внесення відповідних змін до Конституції України.

Стаття 8 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом встановлює, що сторони співробітничать з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та пов’язаних з ним документів. Відповідно, ратифікація Римського статуту є зобов’язанням України за Угодою про асоціацію. У червні 2016 були прийняті зміни до Конституції України в частині правосуддя. Частина шоста статті 124 Конституції передбачає, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Однак це положення набуває чинності лише з 30 червня 2019 року²¹. Тобто, до цього часу питання можливої ратифікації Україною Римського статуту не ставитиметься. Це досить суперечливе положення, яке передбачає відтермінування ратифікації Римського статуту на термін у три роки.

Разом з тим, хоча Україна не ратифікувала Римський статут, вона визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на основі п. 3 статті 12 Римського статуту за допомогою прийняття Верховною Радою України двох Заяв про визнання юрисдикції цього Суду. Перша Заява була прийнята 25 лютого 2014 року і стосується визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року²². Друга Заява була прийнята 4 лютого 2015 року і стосується визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких

ГЕНЕРАЛЬНА ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ (2016 р.):

58

процесуальне керівництво об’єднаних кримінальних проваджень стосовно учасників «ДНР» і «ЛНР»

до відповідальності було притягнуто осіб.

76

слідство зупинено у

43

провадженнях у зв’язку з розшуком

73

підозрюваних

з них

13

громадян РФ

42

щодо учасників «ДНР»

16

щодо учасників «ЛНР»

¹⁹ Римський статут міжнародного кримінального суду, Міжнародний документ від 17.07.1998. [Електронний ресурс] //Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588

²⁰ Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 р. //Офіційний вісник України від 27.07.2001 — 2001 р., № 28, стор. 104, стаття 1267, код акту 19454/2001

²¹ Частина шоста статті 124 Конституції України [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1479553545937860>

²² Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/790-vii>

наслідків та масового вбивства українських громадян²³. Після прийняття ці Заяви про визнання юрисдикції були направлені до Міжнародного кримінального суду і наразі його Офіс Прокурора проводить процедуру попереднього вивчення (preliminary examination) ситуації в Україні на предмет з'ясування можливого вчинення злочинів проти міжнародного права на Євромайдані, в Криму та на Донбасі.

Проте МКС не виконає за нас нашу роботу. Міжнародний кримінальний суд працює як додатковий, комплементарний орган до національної судової системи. Він братиме у провадження справу лише тоді, коли держава не зможе або не захоче забезпечити справедливе правосуддя у справі. Окрім того, традиційно органи міжнародного кримінального правосуддя концентруються на високопосадовцях найвищого рівня. Основний масив справ, пов'язаних зі збройним конфліктом на Донбасі, повинен розглядатися в судах України і наша держава має зобов'язання забезпечити справедливе правосуддя щодо всіх своїх територій.

Завданнями правосуддя перехідного періоду, серед іншого, є притягнення до відповідальності осіб, що вчинили воєнні злочини та/або застосування амністії до певних категорій осіб, які брали участь у збройному конфлікті. Зокрема, Мінськими домовленостями було передбачено не лише припинення вогню і відведення важкої військової техніки, а й амністія учасникам воєнних дій, які не скоїли тяжких злочинів.

Для притягнення до відповідальності, амністії та/або вчинення превентивних заходів щодо осіб, причетних до воєнних злочинів, необхідно систематизувати та узагальнювати інформацію про них. Однак, проблема полягає в тому, що на державному рівні така особлива систематизація не здійснюється, а ті реєстри (бази даних), які наявні і використовуються, не мають офіційного

характеру.

Так, відповідно до даних Національної поліції України, інформація про розпочаті кримінальні провадження щодо членів терористичних організацій «ЛНР» і «ДНР» та/чи їх представників відноситься до службової інформації, доступ до якої обмежено. В свою чергу, за даними Генеральної прокуратури України, відомості про зареєстровані кримінальні правопорушення (провадження) та результати їх розслідування узагальнюються у звітності за формою № 1 «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення». Відомості про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, узагальнюються у звітності за формою №2 «Звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», які формуються щомісячно накопичувальним підсумком з початку звітного періоду (року) у розрізі статей та розділів Кримінального кодексу України на підставі даних, внесених до Єдиного реєстру досудових розслідувань користувачами інформаційної системи. Разом з тим, чинною звітністю не передбачено виокремлення даних про вчинення злочинів окремими суб'єктами, зокрема, представниками терористичних організацій «Луганська народна республіка» і «Донецька народна республіка». У зв'язку з цим, окремої бази даних щодо осіб, які підозрюються/обвинувачуються у вчиненні злочинів, які з точки зору міжнародного права, віднесені до воєнних злочинів, не ведеться. Разом з тим, внесення інформації про таких осіб до загальних баз даних може здійснюватися за іншими (загальними) критеріями, в першу чергу, у випадку оголошення таких осіб у розшук, в тому числі і міжнародний.

Окремими проблемними питаннями, пов'язаними зі збройним конфліктом на Донбасі, є питання забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Статус таких осіб визначений Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»²⁴. Внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іно-

земець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, має право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання. Основна проблема практичного спрямування, яка пов'язана із правовим статусом вказаної категорії осіб – це встановлення реальної кількості внутрішньо переміщених осіб: по-перше, не всі з цих осіб, приїхавши на підконтрольні Уряду території, реєструються з метою отримання відповідного статусу; по-друге, багато з внутрішньо переміщених осіб після відповідної реєстрації в Україні повертаються на окуповану територію або територію, де ведуться воєнні дії; по-третє, деякі з цієї категорії осіб купують житло в Україні, втрачаючи таким чином де факто, статус внутрішньо переміщеної особи, продовжуючи при цьому користуватися пільгами, які впливають із їхнього статусу.

Практична реалізація прав цієї категорії осіб є дуже проблематичною. Насамперед, жоден орган державної влади на сьогодні не може «похвалитися» чіткою базою даних щодо кількості внутрішньо переміщених осіб та стану забезпечення їх прав. Інформація, що надходить від правозахисників та міжнародних фондів, які працюють в Україні, є більш об'єктивною та відображає реальну картину.

ЧИСЕЛЬНІ ДОПОВІДІ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ФІКСУЮТЬ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З НАСТУПНИХ ПРОБЛЕМ:

1. Отримання статусу внутрішньо переміщеної особи.
2. Продовження цього статусу.
3. Отримання адресної допомоги переселенця.
4. Оформлення переселенцями пенсій, субсидій та інших соціальних виплат за місцем фактичного проживання після переселення.
5. Вступ у право на спадщину²⁵.
6. Пошук місця роботи та офіційне оформлення за трудовим законодавством (досить часто внутрішньо переміщеним особам відмовляють у працевлаштуванні, незаконно мотивуючи це тим, що у них немає офіційної «прописки»).
7. Пошук житла: як винаймання, так і покупка житла для внутрішньо переміщених осіб супроводжується цілою низкою проблем, оскільки непорядні агенти намагаються втягнути цих осіб у шахрайські оборудки. Досить типовим є стягнення оплати за надання неіснуючого найманого житла, спроби оформити незаконну угоду щодо купівлі-продажу житла та ін.
8. Відновлення документів, втрачених в результаті виїзду з неконтрольованої Урядом території (паспорти, свідоцтва про народження, дипломи, відомості із ВНЗ щодо навчання студентів, трудові книжки та багато ін.).

В цілому, вітчизняна система органів юстиції у зв'язку із подіями на сході України і в Криму зіткнулася із низкою законодавчих і практичних проблем, від вирішення яких прямо залежала дієвість та ефективність цієї системи. Насамперед, це відсутність належного правового захисту осіб, постраждалих у зв'язку із подіями на сході України і в Криму, яку належало вирішувати у невідкладному порядку. Найбільше навантаження лягло на вітчизняну систему правосуддя, яка

²³ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян» [Електронний ресурс] //Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/145-19>

²⁴ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2015. - № 1. – Ст.1.

²⁵ Захаров Б. Права внутрішньо переміщених осіб / Б. Захаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenyh-osib-b-zaharov/>. – Заголовок з екрану.

мусила вирішувати як кадрові й технічні проблеми, пов'язані із переведенням органів державної влади на підконтрольну Уряду територію, так і процесуальні та організаційні проблеми, зумовлені складністю нових категорій справ. Це питання:

- ресурсного і технічного забезпечення органів держави, переведених на підконтрольну Уряду територію;
- браку фінансування;
- перевезення справ і документів державних органів із окупованої території;

- переведення суддів і співробітників апаратів судів;
- розмежування юрисдикцій судів Луганська / Донецька із юрисдикцією судів, куди вони були переведені;
- забезпечення фізичної та технічної доступності судів;
- якісного та оперативного розгляду й вирішення судом справ, пов'язаних із військовими злочинами та захистом прав внутрішньо переміщених осіб.

КАДРОВІ ПРОБЛЕМИ У СУДОВІЙ СИСТЕМІ:

штатна чисельність суддів
7968
осіб.

фактично працює
6228
суддів.

З них здійснювати правосуддя мають право
4937 (62% від штатної чисельності).

У 72 судах заповненість штатних посад суддів не перевищує 50 %, у 12 судах кількість суддів, які можуть здійснювати правосуддя, не перевищує 25%.

Наше дослідження доводить, що вітчизняна система органів кримінальної юстиції робить лише перші, невідкладні кроки по вирішенню цих проблем. Наразі перед нею стоїть завдання адаптуватися до нових умов, впровадити нові, більш ефективні методики вирішення означених проблем. Для цього необхідно підлаштовувати як інституції, так і процедури, розробляти та ухвалювати нове законодавство.

Важливим елементом правосуддя перехідного періоду є люстрація як особлива процедура відповідальності державних службовців, що містить як юридичні, так і політичні складові. Якщо мета і завдання люстрації мають, як правило, політичне забарвлення, то її процедурні аспекти мають узгоджуватися із загальними засадами належної правової процедури – такими, як справедливість, презумпція невинуватості, індивідуалізація та пропорційність покарання, забезпечення права обвинуваченого на захист, а також права на оскарження рішення щодо притягнення особи до відповідальності. Особливу увагу слід приділити складу й порядку формування органу, уповно-

важеному накладати заходи люстраційного характеру. Діяльність останнього має враховувати правовий статус службовців, які притягаються до відповідальності, а також забезпечити усі гарантії справедливого судового провадження, які передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підстави та процедурні аспекти люстрації мають бути чітко визначені у спеціальному законі. Венеціанська комісія відзначила національні особливості української люстрації: «Закон України «Про очищення влади» відрізняється від люстраційних законів, прийнятих в інших країнах центральної та східної Європи, більш широкою сферою застосування. Він переслідує дві різні цілі. Перша – захист суспільства від осіб, які через їх минулу поведінку можуть завдати шкоди новозаснованому демократичному режиму. Друга – очистити державні органи від осіб, які були задіяні у широкомасштабній корупції. Термін «люстрація» в її традиційному розумінні охоплює тільки перший процес»²⁶. Люстрація в Україні є важливим елементом перехідного правосуддя, оскільки: (а) спрямована на повне очищення державного

апарату, побудову його на демократичних європейських стандартах, викорінення у його діяльності незаконних та корупційних практик; (б) задовольняє попит суспільства на відновлення

справедливості та забезпечує «перезавантаження» вітчизняних органів кримінальної юстиції, підвищення рівня довіри громадян до судів та правоохоронних органів.

Закон про очищення влади (Закон про люстрацію) 2014 р.: з близько 9 тисяч суддів – лише 2 % (167 осіб) добровільно пішли на пенсію

2017 рік	Старі, але переобрані голови судів	Нові голови судів
Загальні суди	81,10 %	18,9 %
Господарські суди	69,7 %	30,3 %
Адміністративні суди	68,8 %	31,3%
Суди першої інстанції	81,7 %	18,3%
Апеляційні та вищі суди	53,7 %	46,3%

Ще одним важливим елементом перехідного правосуддя є зміцнення незалежності судової влади. Незалежність судової гілки влади – один із фундаментальних постулатів, на яких ґрунтується побудова правової держави й забезпечення всеосяжної засади верховенства права. Цей загальновизнаний елемент на національному й міжнародному рівні принципів уособлює одне із найважливіших досягнень людської цивілізації у сфері державного будівництва й відіграє роль не лише правової, а й соціальної цінності, яка дозволяє людині, права якої грубо порушені, сподіватися на досягнення балансу справедливості за результатами судового розгляду її справи, державі – підтримувати правопорядок й стабільність у суспільстві, а міжнародній спільноті – спостерігати за рівнем розвитку демократичних свобод через функціонування національних судових установ. У суспільствах зі сталими стандартами розвитку судова гілка влади відіграє роль інституції, де розглядаються й вирішуються спори про право, посвідчуються юридично значущі факти. У перехідних суспільствах, суспільствах, які перебувають у стані конфлікту або переживають кри-

зові тенденції, на судову гілку влади покладається додаткова місія – це сприяння відновлення миру й стабільності в державі, відновлення прав жертв конфлікту, зняття соціальної напруги через ухвалення обґрунтованих й вмотивованих рішень, які задовольняють існуючий запит на відновлення балансу справедливості.

За умови триваючої на певних територіях України збройної агресії сусідньої держави на судову гілку влади покладається подвійне завдання: забезпечити безперебійний захист своїх громадян, безсторонньо і неупереджено розглядати і вирішувати кримінальні провадження, пов'язані із покаранням осіб, причетних до воєнних злочинів, одночасно зберігаючи та зміцнюючи гарантії власної цілісності та незалежності. Суд є невід'ємним елементом системи перехідного правосуддя, тому в нових умовах до цієї гілки влади висувуються нові, підвищені вимоги з боку держави, й звертаються посилені очікування з боку громадян. Від здатності вітчизняної судової системи ефективно виконувати поставлені перед нею завдання залежить спроможність держави

Final Opinion № CDL-REF(2015)015 on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhavna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015)[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)012-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)012-e). – Заголовок з екрана.

подолати внутрішні та зовнішні небезпеки, викликані подіями останніх років. Для посилення функціональної спроможності судової гілки слід насамперед зосередити зусилля на зміцненні гарантій її незалежності. Незалежність судової гілки влади є критично важливою, адже значна частина (якщо не більшість) завдань правосуддя перехідного періоду покладатиметься на існуючу судову систему України. Окрім нових викликів, остання муситиме виконувати свої старі «неперехідні» завдання: гарантувати права та свободи людини, забезпечувати правосуддя й порядок. Незалежність суду необхідна для виконання судом і «перехідних», і «звичайних» завдань, для чого серед іншого має бути забезпечений громадський контроль над суддями, який, проте, не може бути необмеженим; він має узгоджуватися із принципом незалежності суддів, не посягати на процес відправлення правосуддя, не заважати судді виконувати свої основні функції; він має бути справедливим та неупередженим та не повинен перетворюватися на переслідування судді за певних індивідуальних, суб'єктивних причин; також контроль з боку громадськості повинен виключати тиск на суддю при ухваленні ним рішення у справі та не посягати на безпеку судді. Таким чином, завдання ідеальної моделі громадського контролю за суддями – досягнення оптимального балансу незалежності та відповідальності судової гілки влади та забезпечення запиту суспільства на об'єктивне інформування щодо діяльності судової гілки влади.

Важливою ланкою для перехідного періоду є реформування юридичної освіти, адже очевидно, що перехідний період тягне за собою нові вимоги і критерії для сучасного юриста, який повинен вміти кваліфіковано працювати як із нормами національного законодавства, так і з принципами і нормами міжнародного права. Якраз в період перехідного типу держави і права, який націлений на імплементацію основоположних принципів верховенства права, саме молоді фахівці, належно зорієнтовані дипломовані юристи повинні взяти участь у тій ділянці роботи, в якій на сьогодні є брак досвіду, зокрема у

сфері аналізу міжнародної нормативно-правової бази, вміння застосовувати основні принципи міжнародного права, вільно вивчати документи на мові їх оригіналу тощо. Саме тому підготовка молодих кваліфікованих юристів, обізнаних із національним законодавством та принципами і нормами міжнародного права, є надзвичайно важливим елементом перехідного періоду і становлення правової держави.

Важливим питанням є доступ до правосуддя в зоні проведення АТО. Досліджуючи проблеми доступу до правосуддя на територіях Донецької та Луганських областей, ОБСЄ провела відповідне узагальнення та виокремила наступні ключові негативні моменти:

- відсутність установ, які надають послуги у сфері юстиції та правосуддя, на непідконтрольних уряду територіях;
- втрата матеріалів справ;
- обмеження свободи пересування і повідомлення про провадження;
- відсутність правової допомоги на непідконтрольних уряду територіях;
- відсутність ресурсів;
- нездатність забезпечити виконання судових рішень²⁷.

Іншою проблемою виявилась неготовність кримінального законодавства України до умов збройного конфлікту, відсутність в ньому відповідних складів злочинів, пов'язаних із збройним конфліктом (наприклад, злочину проти людяності тощо), що як загальний наслідок створює перешкоди в належному захисті прав жертв від таких злочинів та не дозволяє притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності із призначенням відповідного покарання.

Перешкодою в захисті жертв від злочинів є сама недовіра громадян України до правоохоронної системи та суду і невпевненість в захисті своїх прав. Наприклад, правозахисна організація Amnesty International в Україні заявила, що біль-

шість українців не вірять у те, що правоохоронні органи спроможні розслідувати такі злочини, як катування і жорстоке поводження з людьми²⁸.

В свою чергу Організація Об'єднаних Націй занепокоєна ситуацією в Україні, коли вбивства в зоні конфлікту залишаються безкарними через те, що вбивства з обох сторін фронту на сході України практично не розслідуються. Це створює небезпечну атмосферу безкарності в зоні конфлікту і підриває надію на справедливе покарання. В Управлінні Верховного комісара ООН відзначили відсутність мотивації у розслідуванні деяких справ. Особливо, коли це стосується злочинів, у вчиненні яких підозрюються українські військовослужбовці. Також мають місце замовчування і політична упередженість. На території, контрольованій сепаратистами, розслідування носять виборчий характер, а право на справедливий суд не гарантовано. В таких ситуаціях ініціаторами розслідувань найчастіше виступають родичі жертв, а не влада, а у деяких випадках правоохоронні органи тільки приймають заяви, але утримуються від слідчих дій під різними приводами²⁹.

Окремим важливим питанням під час застосування правосуддя перехідного періоду щодо Донбасу є питання відновлення порушених прав, оскільки правосуддя перехідного періоду покликане як гарантувати права людини, так і припинити їх порушення, і як наслідок – обов'язково повинно забезпечувати відновлення порушених прав. На державу покладається обов'язок по відновленню порушених прав шляхом створення відповідних механізмів та проведення відповідної політики в цьому питанні, що знаходить своє втілення в статтях 3, 19, 21, 55-57, 59 Конституції України. Особливо відмітимо, що в умовах тимчасової окупації частини території України та військової агресії Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей

проблема захисту прав і свобод людини постає особливо гостро. Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної кризи, реформування державного управління забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризовій ситуації ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства³⁰.

В свою чергу, слід підкреслити, що Генеральна Асамблея ООН, описуючи основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, закріпила важливе положення про те, що держави повинні прагнути до створення національних механізмів для відшкодування збитку і надання іншої допомоги жертвам на випадок, якщо сторони, що несуть відповідальність за завдані збитки, не мають можливості або не бажають виконувати свої зобов'язання³¹.

Окрім послідовної реалізації кримінального правосуддя, доцільні також програми подальшого відновлення прав осіб, постраждалих внаслідок конфлікту (реституція), що покладає на державу відповідні позитивні зобов'язання. При цьому, часто доцільно використовувати елементи саме правосуддя перехідного періоду в широкому його розумінні.

Особливістю правовідносин в рамках правосуддя перехідного періоду є роль, що має належати жертві злочину, яка заслуговує на особливу увагу і з моральної, і з політико-прагматичної точок зору.

²⁷ Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні // Тематичний звіт. - Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні 2015. - Грудень 2015 року. - С. 14-33

²⁸ Amnesty International: катування в Україні не зникли [Електронне джерело] // Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/06/150626_torture_police_amnesty_international_report_sd

²⁹ [Електронне джерело] // Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-oon-sturbovani-bezkarnisty-zlochiv-na-donbasi-695676.html>

³⁰ Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронне джерело] // режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/page>

³¹ Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитків для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, резолюція Генеральної Асамблеї ООН А / RES / 60/147 від 16 грудня 2005 р. - п. 15-16.

У свою чергу, реституція повинна включати окрім заходів «матеріального» характеру, механізми з надання послуг і відновлення в правах, що може включати відновлення свободи, можливість користуватися усім обсягом прав людини, відновлення документів, що засвідчують особу, її сімейний статус, громадянство тощо. Державі варто, а в низці ситуації конче необхідно включити реституцію до своєї практики та законодавства, і вона повинна забезпечувати жертвам її реалізацію.

Умови сьогодення вимагають від нашої держави забезпечення створення дієвого комплексного національного механізму захисту прав осіб, які стали жертвами масових порушень прав людини, що є одним із елементів правосуддя перехідного періоду.

Звичайно, дуже важко або навіть неможливо визначити єдину «формулу» відшкодування, яка б змогла задовольнити потреби усіх жертв, а тому такий механізм повинен стати невід'ємною частиною системи захисту прав людини, що буде включати нормативно-правову основу, матеріально-технічну базу й інституційні гарантії прав людини.

Для забезпечення практичної можливості реалізації механізму по захисту прав людини в умовах перехідного періоду до неї мають бути включені не лише правоохоронні органи і правозахисні організації, але і всі інші органи публічної влади, оскільки забезпечення реалізації основних прав і свобод конституційно проголошено основним завданням держави.

Так, в пост-конфліктний період (після того, як в державі відбулись масові порушення прав людини) саме держава стає основним гравцем по створенню механізмів з відшкодування збитків, впроваджуючи відповідні програми і впливаючи на різні інституції суспільства в цілому, що покладає на державу ряд позитивних зобов'язань. При цьому такі обов'язки є об'єктом національного права і національної політики, у зв'язку з чим державні органи країни мають досить широкі дискреційні повноваження.

Так, виходячи із Плану заходів з реалізації На-

ціональної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, серед позитивних зобов'язань держави розрізняють зобов'язання щодо запровадження засобів, необхідних для повного володіння та користування гарантованими правами людини, та зобов'язання щодо належної організації національних юридичних процедур захисту на випадки порушення прав людини, де саме друга група зобов'язань і охоплює порушене нами питання.

Говорячи про особливості створення національних механізмів з відшкодування збитків, важливо пам'ятати про те, що намагання держави повинні здійснюватись у взаємозв'язку з іншими ініціативами перехідного періоду в галузі відновлення справедливості або порушених прав, що дозволяє розглядати такі заходи саме в якості елементів правосуддя, а не лише як елемент політики держави з розподілу коштів або послуг в обмін на мовчання або бездіяльність жертв.

Формуючи вказані механізми, необхідно виділити зв'язок між кримінальним правосуддям і заходами по відшкодуванню збитків, оскільки, наприклад, засудження декількох винуватців без будь-яких ефективних зусиль щодо забезпечення реального відшкодування збитків жертвам може бути сприйнято як непослідовний реваншизм. З іншого боку, відшкодування шкоди без будь-якого зусилля в галузі кримінального правосуддя може бути сприйняте жертвами лише як «плата» за дачу показань. Національні механізми з відшкодування збитків як елемент правосуддя перехідного періоду є «багатогранним механізмом», що включає як правосуддя в його вузькому розумінні, так і інші заходи (програми державної політики, нормативно-правову основу, матеріально-технічну базу й інституційні гарантії прав людини), які тісно пов'язані між собою і поєднані єдиною метою – поновленням відшкодуванням збитків внаслідок порушень прав людини.

Вшанування пам'яті загиблих під час збройного конфлікту є моральним і громадянським обов'язком нашої держави і її громадянського суспільства. Такі дії спрямовані на засвідчення вдячності захисникам Батьківщини, створення вічної

пам'яті загиблим, вираження національного жалю батькам та родичам загиблих, виховання патріотичного почуття у майбутніх поколінь. Наразі в Україні вже розпочато процеси із вшанування пам'яті тих осіб, що загинули на сході України під час проведення антитерористичної операції. 23 вересня 2015 року Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 998-р «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року»³², був затверджений План заходів з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року. Український інститут національної пам'яті є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури і який реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу. Наступним органом, що займається питаннями вшанування пам'яті загиблих під час проведення антитерористичної операції є Державна міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій³³. Іншим органом, який у своїй діяльності також займається зазначеними питаннями, є Державна служба у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції³⁴.

У багатьох містах нашої держави проводяться заходи, які, зокрема, включають: створення Національного пантеону, створення відповідних Інтернет ресурсів, видання книг пам'яті та книг, пов'язаних з увічненням пам'яті учасників антитерористичної операції; встановлення пам'ятних знаків, найменування об'єктів інфраструктури та вулиць, створення музеїв, встановлення іменних нагород, премій, стипендій, проведення офіцій-

них заходів, тематичних виставок та ін. Вшановуючи пам'ять, люди створюють спадок пам'яті для наступних поколінь, які мають знати важкий шлях держави до забезпечення своєї незалежності.

Наступним питанням, пов'язаним із встановленням істини, є включення точної інформації про вчинені порушення до навчальних програм з міжнародних норм в галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права, до навчальних посібників усіх рівнів³⁵. Необхідно донести до молодого покоління достовірну інформацію про реальний стан ситуації та викласти її зрозумілою мовою, аби забезпечити головну мету – надати жертвам грубих порушень міжнародних норм повне і ефективне відшкодування шкоди, а також підготувати підґрунтя для гарантії неповторення того, що сталось.

Такі гарантії неповторення повинні включати заходи, які будуть сприяти запобіганню порушень³⁶. В цьому контексті критично важливим є соціальний діалог як процес узгодження на різних рівнях напрямів розвитку економічної та соціальної політики країни, галузі, регіону або окремих підприємств. Зазначимо, що за останні декілька років прийнято низку нормативно-правових актів та домовленостей щодо залучення сторін соціального діалогу до формування та реалізації державної політики. Так, внесено зміни та доповнення до Регламенту Кабінету Міністрів України, законів України «Про Кабінет Міністрів України», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», прийнято новий Закон України «Про організації роботодавців та їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності».

³² Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2020 року: Кабінет Міністрів України; Розпорядження від 23 вересня 2015 року № 998-р « [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998-2015-%D1%80>

³³ Про Державну міжвідомчу комісію у справах увічнення пам'яті учасників антитерористичної операції, жертв війни та політичних репресій: Кабінет Міністрів України; Постанова від 2 серпня 1996 року № 897 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/897-96-%D0%BF>

³⁴ Деякі питання Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції: Постанова Кабінету Міністрів України; Постанова від 10 вересня 2014 року № 416 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/416-2014-%D0%BF>

³⁵ Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: ООН; Принципи, Міжнародний документ від 25.07.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_e53

³⁶ Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: ООН; Принципи, Міжнародний документ від 25.07.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_e53

ВИСНОВКИ

1. Агресія з боку Російської Федерації та ініційований нею збройний конфлікт в східній частині України сильно загальмували процес переходу державної політики від пост-радянських та корумпованих практик до впровадження європейських принципів діяльності. Крім того, нові виклики породили ризик відходу від дотримання прав людини та верховенства права через військову необхідність забезпечення безпеки. За цих обставин Україна при розбудові послідовної стратегії відходу від старих практик вимушена додатково враховувати також фактор збройного конфлікту, аби вийти з нього не як авторитарна держава минулого, але як демократична країна, керована верховенством права.

2. Результатом конфлікту з обох сторін (2014-2017) стали 9,5 тисяч загиблих, з них близько 2 тис. – цивільних осіб, понад 22 тисяч поранених, близько 1,7 млн. ВПО. Збитки від руйнування інфраструктури під час бойових дій сягають 15 млрд. дол. США. Зона конфлікту забруднена важкими металами (титан, ванадій, стронцій) внаслідок артилерійських обстрілів. Затоплення шахт, отруєння питної води і виникнення радіоактивно забруднених вод Азовського моря та Сіверського Дінця може призвести до екологічної катастрофи рівня Чорнобиля. Дії комбатантів спричинили значну шкоду культурним пам'яткам внаслідок обстрілів, пограбування та використання їх в якості захисних споруд.

3. На жаль, органи влади виявилися нездатними адекватно адаптувати свою діяльність до нових викликів. Розслідування злочинів, вчинених в зоні конфлікту, самостійно та нескоординовано проводять три різні суб'єкти – Головна прокуратура, Служба безпеки, МВС України відповідно до їх юрисдикції. Проте такий розподіл не надає змоги скласти цілісну картину російської агресії, та відповідно – скласти доказову базу для розгляду матеріалів у Міжнародному кримінальному суді. Як результат, в Україні відсутня єдина база осіб, загиблих в ході конфлік-

ту; база пошкодженої нерухомості; окрема база комбатантів, підозрюваних/звинувачуваних у злочинах, вчинених в зоні конфлікту.

4. Відсутні правові механізми обміну полоненими та відшкодування збитків жертвам конфлікту, ефективні процедури переміщення громадян через лінію розмежування вогню. Судова статистика ведеться у загальному вимірі без відокремлення наявних кримінальних проваджень щодо діянь, вчинених в умовах збройного конфлікту. Верховний Суд України, наприклад, станом на липень 2016 р. не планував і не проводив аналізи та узагальнення судової практики про відновлення гідності, репутації та прав жертв, постраждалих під час проведення антитерористичної операції, а також визнання постраждалих під час її проведення жертвами збройного конфлікту.

5. Викладені проблеми призводять до слабо координованої національної політики, нездатності вирішувати нові проблеми за допомогою традиційних правових механізмів, відсутності соціального захисту та правової допомоги жертвам війни, викривленого сприйняття реальної ситуації в зоні конфлікту, ускладненням в миротворчій діяльності міжнародних організацій. Зазначені фактори одночасно створюють постійну загрозу для цілого спектру прав людини.

6. Підходи, які можуть нейтралізувати ці фактори, логічно вписуються в модель правосуддя перехідного періоду (Transitional Justice, перехідне/транзитивне правосуддя), основу якої складають чотири структурних елементи:

- процес притягнення винних у масових порушеннях до відповідальності та їх покарання за вчинені злочини;
- процес відшкодування жертвам завданої їм шкоди;
- процес встановлення правди, повне розслідування порушень, які мали місце в період конфлікту або становили репресивний ха-

рактер;

- інституційний процес реформ, який має гарантувати, що такі порушення більше не повторяться.

7. Запровадження в Україні правосуддя перехідного періоду має вирішити двоєдине завдання: сприяти залагодженню гострого соціального конфлікту в державі та застосувати ефективні інструменти відшкодування шкоди усім потерпілим від злочинів, а також сприяти становленню нової, незалежної, самодостатньої системи органів кримінальної юстиції, здатної не лише ефективно вирішувати соціальні конфлікти, а й задовольняти потребу громадян у справедливості, забезпечуючи застосування засад верховенства права на практиці.

8. Транзитивне правосуддя зміщує акцент із ретрибутивного (карального) виміру справедливості, сфокусованого на притягненні винних до відповідальності, на вимір відновлювальний, зосереджений на реабілітації та відновленні людської гідності. Разом з тим, модель правосуддя перехідного періоду висвітлює сутність і призначення правосуддя як такого, що покликане уможливити мирне співіснування людей.

9. Важливим принципом перехідного правосуддя, виробленим як на національному, так і на міжнародному рівнях, є відповідальність держави за масові порушення прав людини. Така відповідальність може полягати як у формі відшкодування постраждалим особам майнової та моральної шкоди самою державою, так і її посадовими особами, винними у порушенні прав і основоположних свобод людини. Для осіб, постраждалих від будь-яких незаконних і свавільних дій, спричинених конфліктною ситуацією у суспільстві, важливо отримати як моральну, так і матеріальну компенсацію за понесені ними втрати. Таке відшкодування не лише забезпечує психологічне відчуття захищеності у постраждалої особи, а й сприяє залагодженню конфлікту й примиренню сторін конфлікту. Необхідно констатувати, що на сьогодні це найслабкіша ланка національної системи перехідного правосуддя.

10. Проте на сьогодні положення ст. 124 Конституції України забороняють утворення особливих та надзвичайних судів, тому блокують запровадження діяльності деяких прийнятих у світовій практиці моделей перехідного правосуддя (зокрема, створення так званих «гібридних судів», запровадження міжнародних судів на території України). Конституційно-правове регулювання організації судової влади ускладнює і визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду, а зволікання з ратифікацією Римського статуту цього Суду є ваговим негативним чинником, суттєвою перепоною для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини в зоні АТО.

11. Окрім послідовної реалізації кримінального правосуддя, доцільні також програми, подальші механізми й заходи з відновлення прав осіб, постраждалих внаслідок конфлікту (реституція), що покладає на державу відповідні позитивні зобов'язання. При цьому часто доцільно послуговуватись елементами саме правосуддя перехідного періоду в широкому його розумінні. Особливістю правовідносин у рамках правосуддя перехідного періоду є роль, що має належати жертві злочину, яка заслуговує на особливу увагу і з морального, і з політико-прагматичного погляду. У свою чергу реституція має передбачати, окрім заходів «матеріального» характеру, механізми з надання послуг і відновлення в правах, зокрема відновлення свободи, можливість користуватися усім обсягом прав людини, відновлення документів, що засвідчують особу, її сімейний статус та громадянство тощо. Державі варто, а в низці ситуації конче необхідно включити реституцію до своєї практики та законодавства, і вона повинна забезпечувати жертвам її реалізацію.

12. Українська влада має зробити необхідні кроки, які дадуть змогу перейти від збройного конфлікту до постконфліктного стану. Такими кроками є:

- Докласти необхідних зусиль для запровадження механізмів Transitional Justice в діяльність правоохоронних та судових органів України. Спрямувати експертний потенціал для формування національних механізмів

констатації істини (Truth-telling), орієнтованих на примирення та неспричинення додаткового травмування жертв конфлікту (централізована база даних, спільна робота органів влади та неурядового сектору, документальне відновлення подій).

- Здійснити оцінку наявності елементів правосуддя перехідного періоду, імplementованих в сучасну діяльність органів влади України, а також оцінити ресурси та програми, що можуть бути залучені до їх подальшого розвитку в рамках внутрішньої політики держави.
- Продовжити реформування правоохоронної та судової систем з фокусом на можливе запровадження так званих гібридних судових механізмів, зокрема, гібридних судів із законодавчо закріпленою процедурою залучення до їх складу іноземних суддів.
- Визначити на рівні правоохоронної та судової систем необхідність єдиних підходів

щодо ідентифікації всіх жертв збройного конфлікту, забезпечивши їм ефективні компенсаторні засоби правового захисту, відновлення їхніх прав і свобод з урахуванням норм міжнародного права.

- Провести національне обговорення питань реформи сектору цивільної безпеки; розробки відповідної політики та стратегії для захисту права на життя населення під час військових та надзвичайних ситуацій.
- Посилити спроможність українських фахівців, які працюють в сфері документування та розслідування воєнних злочинів та порушень міжнародного гуманітарного права, через освітні спеціалізовані програми.
- Прискорити розробку правових механізмів обміну полоненими, фіксації випадків обстрілів цивільних об'єктів, прозорого механізму визначення і розподілу компенсацій за пошкоджене і втрачене майно.

Американський народ, через USAID, надає економічну та гуманітарну допомогу по всьому світу 55 років. В Україні допомога USAID надається у таких сферах як: економічний розвиток, демократія та управління, охорона здоров'я і соціальний сектор. Починаючи з 1992 р., Агентство США з міжнародного розвитку надало Україні технічну та гуманітарну допомогу на суму 1,8 мільярда доларів.

Детальнішу інформацію про програми USAID в Україні можна отримати на офіційному веб-сайті USAID <http://ukraine.usaid.gov> та сторінці у Facebook <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Балабанюк Жанна

член групи Реформування публічної служби Реанімаційного пакету реформ, експерт Експертно-консультаційної ради при Національному агентстві України з питань державної служби

Михайленко Віра

адвокат, національний тренер Ради Європи з європейських антидискримінаційних стандартів, ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

Блага Алла

координатор аналітичного відділу УГСПЛ, доктор юридичних наук

Овчаренко Олена

викладач Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Губанова Тамара

директор Приватного вищого навчального закладу «Фінансово-правовий коледж», кандидат юридичних наук

Пархоменко Павло

суддя Бахмацького районного суду Чернігівської області, кандидат юридичних наук

Євсєєв Олександр

доцент кафедри конституційного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Поробіч-Ісакович Нела

Women Organizing for Change in Syria and Bosnia (Боснія і Герцеговина), координатор проекту

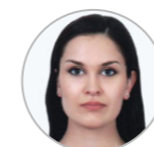
Кармазіна Катерина

доцент кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, кандидат юридичних наук

Сатохіна Наталія

асистент кафедри філософії Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Куліцька Софія

аспірантка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Семенюк Ольга

УГСПЛ, адвокат

Лихачов Роман

голова Чугувської міськрайонної громадської організації «Чугувська правозахисна група»

Уварова Олена

викладач кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Мельник Ярослав

викладач Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук

Щербанюк Оксана

завідувач кафедри правосуддя Чернівецького Національного університету ім. Ю.Федьковича, доктор юридичних наук

